

ТЕМА 2. СУСПІЛЬСТВО ТА СОЦІАЛЬНІ ІНСТИТУТИ

План:

1. Суспільство як цілісна соціальна система.
2. Еволюційний підхід до типології суспільств.
3. Елементи, статуси та ролі соціальної структури суспільства.
4. Сутність, види та функції соціальних інститутів.
5. Взаємодія та соціальні зміни в суспільстві.

1. СУСПІЛЬСТВО ЯК ЦІЛІСНА СОЦІАЛЬНА СИСТЕМА

1.1. Поняття суспільства

З управлінської точки зору розуміння того, як влаштоване суспільство, є критично важливим. Адже будь-яка організація, бізнес чи бренд не існує у вакуумі – вони функціонують усередині складної соціальної системи, підпорядковуються її законам, взаємодіють з її інститутами. Знання механізмів роботи суспільства дозволяє ефективніше керувати людьми, прогнозувати поведінку споживачів, розуміти логіку ринкових процесів.

Для того щоб зрозуміти певне суспільство або групу треба зрозуміти поведінку окремої людини, виявити ті фактори, які визначають її специфіку. У повсякденній мові ми вживаємо такі слова, як людина, індивід, особистість. Часто між ними не робиться ніякої різниці, тобто ці слова використовуються як синоніми. Але вчені закріпили за ними певні значення, які дозволяють вивчати різні аспекти сутності людини.

З наукового погляду, **людина** – це найбільш загальне поняття, категорія, що позначає вид у біологічній класифікації. Від інших біологічних видів людина відрізняється тим, що має не тільки біологічні, але й соціальні характеристики. Тобто не тільки те, що успадковує індивід від своїх батьків (ріст, колір волосся, фігура, темперамент), але й ті якості, які формуються під час життя в суспільстві (риси характеру, звички, цінності, інтереси тощо).

Одиничний представник людського роду отримав назву «**індивід**». Всі люди є індивідами незалежно від того де народилися, виховувалися, якого вони віку, яку мають освіту, професію, оскільки всі ми маємо однаковий хромосомний набір, однакові внутрішні й зовнішні органи.

Індивідуальність – набір біологічних, психологічних і соціальних якостей за якими одна людина відрізняється від іншої. Так, ми відрізняємося кольором очей, ростом, вагою (це біологічне), рисами характеру (психологічне), інтересами, потребами, цінностями (соціальне).

Особистість – це соціальне в людині, те, що формується в неї під час життя з іншими людьми. Особливості особистості залежать від суспільства, у якому вона живе, його культури, стану економіки, політичної ситуації, тобто від численних соціальних характеристик оточення людини.

Особистість – це стійкий комплекс соціальних якостей, властивостей, що здобуваються під впливом відповідної культури суспільства й конкретних соціальних груп, до яких вона належить, у життєдіяльність яких включена. Щоб людина вважалася особистістю, вона повинна мати самосвідомість (тобто відокремлювати себе від інших, усвідомлювати свої дії), засвоїти основні норми й правила поведінки, які прийняті в даному суспільстві, сформувати систему інтересів, цінностей, нести певну відповідальність за свої вчинки.

Термін «суспільство» має багато значень, проте у науковій соціології це фундаментальна категорія, що описує складну систему взаємозв'язків. Соціологія виходить з того, що суспільство не є простою механічною сумою індивідів. Так, **О. Конт та Г. Спенсер** вважали, що суспільство – це динамічне утворення, що перебуває у постійному розвитку (як і кожний живий організм). При цьому особливістю суспільства є наявність саморегулюючих процесів. **Е. Дюркгейм** розглядав суспільство як надіндивідуальну реальність, що заснована на колективних уявленнях. Для **М. Вебера** суспільство – це взаємодія людей, що є продуктом соціальних, тобто орієнтованих на інших людей, дій. **Г. Тард** розумів суспільство як продукт взаємодії індивідуальних свідомостей через передачу людьми один одному переконань, бажань, спонукань тощо. З точки зору **К. Маркса** суспільство – це живий організм, сутністю якого є залежність усіх соціальних підсистем від економічної; це сукупність відносин між людьми, що історично розвиваються та складаються у процесі спільної діяльності. Сучасні соціологічні напрями та концепції теж вирішують питання про те, що є суспільство.

Визначено три періоди у розвитку теорій суспільства:

а) кінець XVIII – початок XX ст. Соціологія виникла як теорія промислового суспільства, всі теорії цього періоду збігаються стосовно того, що суспільство, яке зароджується, має, по-перше, індустріальний характер; по-друге, саме економічна система визначає тип суспільства, задає принцип суспільного порядку;

б) 20-ті – кінець 60-х років XX ст. Мета всіх теорій цього періоду – зафіксувати нові специфічні риси, явища, зумовлені переходом до стадії організованого капіталізму. Економічна сфера продовжує домінувати в усіх теоріях. У цей період суспільство розумілось як державно-монополістичний (з точки зору форми власності), організований (з огляду соціальні та економічні процеси у сфері економіки та держави) капіталізм, як менеджеріальне суспільство (враховуючи домінуючу професію у всіх галузях), як суспільство масової культури, зрілий розвинутий капіталізм.

в) 70-ті – 90-ті роки XX ст. Третій період характеризується фундаментальною зміною парадигми в галузі теорії суспільства: виникає ряд нових концепцій суспільства, які намагалися і намагаються зафіксувати ті зміни, що відбуваються у цей період в суспільстві Їх можна об'єднати однією назвою – концепції інформаційного суспільства (їдеться про теорії Д. Белла, Р. Дарендофа, О. Тоффлера, Ф. Ферроратті та інших вчених). Дані концепції фіксують трансформації, що відбуваються в економічній системі, структурі формальної і неформальної влади, особливо у розрізі виникнення нових самостійних інформаційних систем – телекомунікаційних та освітянських технологій. Усі теорії визначають інформаційне суспільство як особливу стадію в історичному та соціально-економічному розвитку людства.

Суспільство – це історично сформована на певній території цілісна система відносин між людьми, що характеризується стійкістю, здатністю до самовідтворення та наявністю спільної культури.

Головною ознакою суспільства як системи є інтегральна якість – здатність створювати нові властивості, які не притаманні окремим елементам, що входять до його складу. Жодна людина окремо не створює мову, економіку чи державу – ці явища виникають лише в процесі системної взаємодії.

Аналіз багатьох визначень категорії суспільство, дає можливість окреслити **характерні риси** та ознаки суспільства:

- **Спільність території** проживання людей, на якій відбувається консолідація соціальних зв'язків, розвиваються відносини і взаємодія індивідів, відбувається локалізація їх соціального життя.
- **Цілісність і сталість** основних сфер, інститутів та організацій суспільства (єдине ціле), їх здатність підтримувати та відтворювати необхідну інтенсивність внутрішніх зв'язків.
- **Універсальність**, тобто всеосяжний, різнобічний характер суспільства. Вона включає все розмаїття соціальних зв'язків, відносин, соціальних інститутів і спільнот. Універсальність суспільства дає можливість створити необхідні умови для задоволення потреб людини, самореалізації та досягнення особистої мети.
- **Певний рівень розвитку культури**, соціальна пам'ять, система соціальних норм, духовних цінностей, символів тощо, покладених в основу соціальних зв'язків між людьми.
- **Автономність**, тобто здатність до постійного відтворення соціальних зв'язків, внутрішньої саморегуляції за допомогою тих інститутів і організацій, норм та цінностей, які утворюються всередині самого суспільства.
- **Інтегративність**, тобто можливість соціалізувати нових індивідів, нові покоління, залучати їх до активного та продуктивного соціального життя.

Якщо ми візьмемо групу туристів з різних країн, що опинилися на безлюдному острові, – це ще не суспільство, а лише тимчасове об'єднання. Але якщо ці люди почнуть створювати стійкі норми взаємодії, розподіляти ролі, формувати правила, встановлювати санкції за їх порушення – поступово з'являтимуться елементи соціальної системи.

1.2. Системний підхід до суспільства

Розгляд суспільства як системи означає, що це:

- Цілісне утворення – зміна одного елемента впливає на інші (наприклад, економічна криза позначається на освіті, культурі, сім'ї).
- Структуроване утворення – має чітку внутрішню будову (соціальні групи, інститути, норми).
- Функціональне утворення – кожен елемент виконує певну роль для підтримання системи.
- Відкрите утворення – суспільство як система взаємодіє із зовнішнім середовищем (природою, іншими суспільствами).

Системний підхід дозволяє бачити взаємозв'язки там, де інші бачать лише окремі явища. Для бізнесу це означає розуміння того, що успіх компанії залежить не лише від якості продукту, а й від усієї екосистеми: законодавства, культурних норм, економічної ситуації, освітнього рівня населення тощо.

1.3. Функціоналістський підхід: схема AGIL Т. Парсонса

Схема **AGIL** – це фундаментальна концептуальна модель, розроблена американським соціологом **Талкоттом Парсонсом** (1902-1979) у межах **теорії структурного функціоналізму**. Вона базується на твердженні, що будь-яка соціальна система (від невеликої групи до суспільства в цілому) для збереження своєї життєздатності та стабільності повинна успішно виконувати **чотири основні функції**, назва яких утворює аббревіатуру AGIL.

Згідно з концепцією Парсонса, суспільство – це самодостатня система, що має дві основні осі орієнтації: «**зовнішнє-внутрішнє**» (взаємодія з середовищем або власні проблеми) та «**інструментальне-консуматорне**» (орієнтація на майбутні цілі чи нагальні потреби).

Чотири функції схеми AGIL:

1. **A (Adaptation) – Адаптація.** Будь-яка соціальна система повинна пристосовуватися до навколишнього середовища (фізичного та соціального) та адаптувати середовище до своїх потреб. У масштабах суспільства цю функцію виконує економічна підсистема (виробництво, капіталовкладення, ресурси), яка забезпечує систему матеріальними засобами.
2. **G (Goal Attainment) – Ціледосягнення.** Система має визначати пріоритетні цілі та мобілізувати ресурси для їхнього досягнення. У суспільстві за цю функцію відповідає політична підсистема (держава, органи управління, партії), яка формулює суспільні завдання та організовує їх реалізацію.
3. **I (Integration) – Інтеграція.** Це функція підтримки солідарності та координації взаємодії між усіма компонентами системи. Вона пов'язує елементи структури в єдине ціле та запобігає конфліктам. На рівні суспільства функцію інтеграції виконують правові інститути, норми та звичаї.
4. **L (Latency / Pattern Maintenance) – Збереження культурного зразка (латентність).** Система повинна створювати, зберігати та оновлювати мотивацію індивідів, а також підтримувати культурні принципи та зразки поведінки. Цю функцію реалізує підсистема вірувань, моралі та соціалізації, до якої належать інститути сім'ї, освіти та релігії.

Суспільство як система підсистем за Парсонсом:

Функція (AGIL)	Суспільна підсистема	Інституційні приклади
Адаптація	Економічна	Ринок, власність, гроші, виробництво
Ціледосягнення	Політична	Держава, парламент, уряд, вибори
Інтеграція	Правова / Спільнотна	Судова система, закони, звичаї, солідарність
Латентність	Культурна	Сім'я, школа, церква, моральні норми

Парсонс наголошував, що соціальна система не може існувати без культури, оскільки саме вона є вищим регулятором будь-якої дії, формуючи норми та цінності, за якими люди виконують свої соціальні ролі. Якщо хоча б одна з цих функцій не виконується належним чином, виникає дисфункція, що загрожує стабільності та цілісності всього соціального організму. Наприклад:

- Наслідки проблеми з адаптацією (економічна криза) - зростає безробіття, падає рівень життя.
- Наслідки проблеми з досягненням цілей (слабка влада) - хаос, анархія, відсутність координації.
- Наслідки проблеми з інтеграцією (етнічні конфлікти) - розкол суспільства, громадянські війни.
- Наслідки проблеми з латентністю (криза цінностей) - втрата ідентичності, аномія.

Схема AGIL також може бути використана до управління організацією. Компанія також повинна: (A) адаптуватися до ринку, (G) визначати стратегічні цілі, (I) інтегрувати співробітників навколо спільних завдань, (L) підтримувати корпоративну культуру та цінності.

2. ЕВОЛЮЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО ТИПОЛОГІЇ СУСПІЛЬСТВ

Суспільства змінюються в часі, проходять різні етапи розвитку. Соціологи класифікують суспільства за різними критеріями, щоб зрозуміти динаміку їх розвитку та спрогнозувати майбутні зміни. Розглянемо дві найважливіші типології.

Найбільш наочною, яка використовується у повсякденному житті, у політичній, економічній та інших сферах, є типологія **за національною (національно-державною) або територіальною ознакою**. Наприклад, українське, французьке, американське суспільства. Поряд з цими ознаками таке визначення імпліцитно містить оцінку історичного досвіду, культурного розвитку суспільства тощо. Воно означає сукупність соціальних взаємодій в межах певної території. Особливості сучасного розвитку людства призводять до утворення мегарегіональних соціальних об'єднань, наприклад, європейського або навіть глобального суспільства. Але становлення таких суспільств відбувається складно, шляхом конфліктів та криз. Тому наразі багато дослідників піддають сумніву реальність цих суспільств.

Залежно від **критерію соціальної диференціації**, рівнів управління суспільства інколи поділяють на прості та складні. Основні ознаки *простого* суспільства: слабкий розвиток розподілу праці, невеликі територіальні розміри, незначна чисельність, що зумовлює відсутність значного майнового та соціального розшарування, класів та держави. Такі суспільства існували на ранніх стадіях розвитку людства, коли значну вагу мали кровні зв'язки та родоплемінна організація. Правовою основою суспільства є так зване звичаєве право. *Складне* суспільство сформувалось з інтенсифікацією розподілу праці, нагромадженням додаткового продукту, розвитком торгівлі, зростанням соціальної диференціації, зосередженням людей у містах. Класове розшарування зумовило перехід від звичаєвого права до позитивних законів. Для такого суспільства властиві різноманітні соціальні зв'язки, багаторівневе управління суспільством з боку держави.

Беручи за **основу ціннісні критерії**, джерела культурного розвитку, Д. Рісман виділяє такі типи суспільств: традиційні (орієнтовані на традицію); суспільства, керовані зсередини (орієнтовані на себе); керовані ззовні (орієнтовані на інших).

Поширеною є типологія суспільств світу за **політичними режимами**, згідно з якою виділяють демократичні, авторитарні та тоталітарні суспільства. Близькою до неї є типологія, яку запровадив К. Поппер. Він розподілив суспільства на відкриті (демократичного типу) та закриті (тоталітарного та авторитарного типу).

За панівною релігією суспільства поділяють на християнське, мусульманське, буддійське тощо.

2.1. Класифікація за способом здобуття засобів до існування (Г. Ленскі)

Американський соціолог **Герхард Ленскі** (1924-2015) запропонував класифікацію суспільств за *домінуючим способом виробництва*. Його підхід базується на ідеї, що тип економіки визначає всю соціальну структуру.

- **Суспільства мисливців і збирачів** – найпростіші та найдавніші. Характеристики: кочовий спосіб життя, малі групи (20-50 осіб), відсутність майнової нерівності (немає надлишків), проста соціальна структура (вік і стать як основні критерії диференціації).
- **Садівничі (городницькі) суспільства** – перехід до осілості через примітивне землеробство: поява постійних поселень, зародження майнової нерівності (можливість накопичення), виникнення спеціалізації праці.
- **Аграрні суспільства** – використання плуга та тяглової сили: виникнення міст, держави, писемності; розвинута бюрократія; сильна соціальна стратифікація (аристократія – селяни); низька соціальна мобільність (майже неможливо змінити своє становище).
- **Індустріальні (промислові) суспільства** – машинне виробництво як основа: урбанізація (масове переселення до міст), зростання середнього класу, масовий ринок товарів та послуг, висока соціальна мобільність.

Е. Гіденс, узагальнюючи картину суспільного розвитку, поділив усі суспільства на два типи: ранні або досучасні (суспільства мисливців, збирачів, скотарські, аграрні, традиційні) та сучасні або індустріальні суспільства. *Індустріальні* поділені на:

- 1) суспільства першого світу (від XVIII ст. дотепер) – США, Західна Європа, Японія, Австралія, Нова Зеландія;
- 2) суспільства другого світу (від початку XX століття до початку 90-х років XX ст.) – СРСР, держави Східної Європи, які згодом внаслідок політичних та економічних реформ переходять до суспільств першого світу;
- 3) суспільства третього світу (від XVIII ст., коли вони були колоніями, дотепер) – Індія, африканські та південноамериканські країни;
- 4) «нові» індустріальні країни – Бразилія, Мексика, Гонконг, Південна Корея, Сінгапур, Малайзія, Тайвань.

2.2. Типологія за рівнем технологічного розвитку

Це найбільш поширена і практично значуща класифікація для економістів, маркетингологів та менеджерів. Вона базується на працях **Деніела Белла** («Прихід постіндустріального суспільства», 1973) та **Елвіна Тоффлера** («Третя хвиля», 1980). Виділяють три стадії розвитку цивілізації.

Варто зазначити, що перехід між типами суспільств не означає повного зникнення попереднього типу. Навіть у постіндустріальних країнах зберігається сільське господарство та промисловість. Йдеться про те, який сектор домінує в економіці та соціальній структурі.

Критерій	Традиційне (доіндустріальне)	Індустріальне	Постіндустріальне (інформаційне)
Провідна сфера економіки	Сільське господарство	Промисловість	Сфера послуг, наука, освіта, інформація
Основний ресурс	Земля	Капітал	Знання та інформація
Соціальна структура	Станова, низька мобільність	Класова, висока мобільність	Домінування середнього класу, професіоналізація
Характер виробництва	Ручна праця, традиційні технології	Машинне виробництво, стандартизація, масовість	Автоматизація, гнучкість, персоналізація
Ключові цінності	Традиція, колективізм, релігійність	Раціональність, матеріальний успіх, індивідуалізм	Самореалізація, креативність, якість життя
Технології	Прості знаряддя праці	Конвеєр, електрифікація	Комп'ютеризація, цифровізація, Інтернет
Освіта	Елітарна, доступна небагатьом	Масова, стандартизована	Неперервна, індивідуалізована

Практичні наслідки для бізнесу:

Маркетинг – постіндустріальному суспільстві споживач цінує не лише функціональність товару, а й емоційний досвід, унікальність, екологічність. Наприклад, Apple продає не телефони, а стиль життя.

HR-менеджмент – у традиційному суспільстві працівник мотивується стабільністю та повагою до ієрархії. У постіндустріальному – самореалізацією, гнучким графіком, можливістю творчості.

Стратегічне планування – компанія, що виходить на ринок країни, яка перебуває в індустріальній фазі, повинна враховувати специфіку цього суспільства: акцент на ціну, масовість, традиційні цінності.

3. ЕЛЕМЕНТИ, СТАТУСИ ТА РОЛІ СОЦІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ СУСПІЛЬСТВА

Соціальна структура суспільства визначає, як організовані взаємовідносини між людьми, які позиції вони займають, які ролі виконують.

3.1. Визначення та основні елементи

Соціальна структура суспільства – це сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих соціальних груп, спільнот, інститутів та відносин між ними, що створюють відносно стійку систему соціальних позицій.

Суспільство неоднорідне і різниться від інших соціальних об'єднань (особливо від довільних і хаотичних) складною соціальною структурою, яка є диференційованою та багаторівневою.●

Рівні соціальної структури.

В соціологічному аналізі соціальної структури суспільства польський соціолог П. Штомпка виділив чотири рівні її організації.

Перший рівень – **нормативний**, досліджений у працях Е. Дюркгайма та послідовників структурно-функціональної школи. Це передусім мережа зовнішніх щодо окремого індивіда правил, норм, цінностей, інститутів, що забезпечують належну, очікувану поведінку та застерігають будь-які відхилення від неї. Нормативна структура накладає на дії акторів (суб'єктів) суттєві обмеження і впливає на їхню реальну поведінку.

Другий – **ідеальний** рівень, описаний представниками феноменологічної соціології, – це закріплена у відповідних доктринах та ідеологіях, сукупність ідей, вірувань, зразків і конвенцій, що стосуються реальності, а також зовнішніх щодо людей дій. У своєму повсякденному житті індивіди безперервно співвідносяться з регулятивними конвенціями і зразками, однак більшість із них існує неявно, а їхнє розкриття зовнішнім спостерігачем завжди ускладнене. Третій рівень – це **рівень дій**. На нього звертають увагу прихильники теорій обміну, символічного інтеракціонізму, біхевіоризму й мережевого аналізу. Предметом вивчення стають мережі взаємодій або взаємоорієнтовані і взаємовинагороджувані вчинки індивідів.

Четвертий рівень – рівень **класової і групової структури** суспільства. Пов'язаний із стратифікацією та мобільністю, тобто з нерівним доступом до ресурсів і з місцем індивідів в ієрархічних структурах виробництва, споживання, престижу (був у центрі теоретичних досліджень К. Маркса, М. Вебера та їхніх послідовників).

Рівні соціологічного аналізу соціальної структури суспільства передбачають виокремлення базових соціальних утворень або структурних елементів, що її формують. Як такі виступають: індивіди як носії соціальних статусів, соціальні спільноти (соціальні групи) та соціальні інститути (соціальні організації).

Основні елементи соціальної структури:

Соціальна група – відносно стійка, історично сформована сукупність людей, об'єднаних на основі загальних соціально значущих ознак. Також вона визначається як стійка та історично сформована спільність людей, які об'єднуються на основі спільних соціально значущих характеристик і виконують важливі соціальні функції в загальній структурі суспільного розподілу праці та діяльності.

Соціальні групи поділяють на первинні та вторинні. *Первинні* групи – це сім'я, друзі, колеги (базуються на особистих емоційних зв'язках). *Вторинні* групи – це професійні асоціації, політичні партії (базуються на функціональних відносинах).

Соціальні спільноти – реально існуюча сукупність індивідів, придатна для емпіричної фіксації, яка характеризується відносною цілісністю і здатністю виступати як самостійний творчий суб'єкт історичної і соціальної дії. Це також групи індивідів, які об'єднуються на основі спільних інтересів, цінностей, території, професійних характеристик тощо, утворюючи відносно цілісні об'єднання.

Соціальні інститути (деталі у п. 4).

Соціологи також виділяють мікроструктуру (малі групи, сім'я, робочий колектив – безпосередня взаємодія) та макроструктуру (класи, верстви, нації – масштабні утворення).

3.2. Соціальні статуси та ролі

Щоб зрозуміти, як функціонує соціальна структура, необхідно розглянути два фундаментальних поняття: **статус** та **роль**.

Соціальний статус – це позиція, яку індивід займає в соціальній структурі суспільства або групи, що визначає його права, обов'язки та очікування з боку інших.

Іншими словами, статус відповідає на питання: «Хто я є?» – студент, викладач, директор, батько, споживач тощо.

Види статусів:

- **Приписаний статус** – отримується при народженні або автоматично в процесі життя, незалежно від зусиль індивіда. Приклади: стать, раса, етнічність, соціальне походження, вік.
- **Досягнутий статус** – здобувається завдяки власним зусиллям, талантам, освіті, кар'єрі. Приклади: професія, освітній рівень, матеріальне становище, сімейний стан.

Кожна людина має набір статусів (статусний набір). Наприклад: жінка, українка, 35 років, маркетолог, дружина, мати, випускниця КНУ. Серед них виділяють головний статус – той, що найбільше визначає соціальну ідентичність людини. Часто це професійний статус.

Соціальна роль – це модель поведінки, очікувана від носія певного статусу; це те, що людина має робити відповідно до свого статусу.

Роль відповідає на питання: «Що я маю робити?» Якщо статус – це місце в системі, то роль – це функція, яку людина виконує на цьому місці.

Приклад: Статус «студент» передбачає роль, яка включає відвідування занять, виконання завдань, складання іспитів, участь у студентському житті. Статус «викладач» – читання лекцій, оцінювання студентів, консультування, наукова робота.

Економічна поведінка індивіда завжди є рольовою. Людина на ринку виступає у ролях продавця, покупця, інвестора або найманого працівника. Кожна з цих ролей регламентована певними нормами та очікуваннями (експектаціями).

Рольовий конфлікт виникає, коли вимоги різних ролей однієї людини суперечать одна одній. Наприклад: роль матері вимагає проводити більше часу з дітьми, а роль керівника – довго затримуватися на роботі.

4. СУТНІСТЬ, ВИДИ ТА ФУНКЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ

У сьогоденнішніх реаліях соціальні інститути характеризуються як найважливіший засіб соціального контролю, упорядкування дій і відносин, які склалися і формуються між людьми у різних сферах соціальної реальності.

4.1. Поняття соціального інституту

Соціальний інститут (від лат. institutum – встановлення, устрій) – це історично сформована, стійка форма організації спільної діяльності людей, що регулює певні сфери суспільного життя через систему норм, правил, ролей і санкцій.

Кожен інститут виконує свою, характерну для нього соціальну функцію. Сукупність цих соціальних функцій складається в загальні соціальні функції соціальних інститутів як певних різновидів соціальної системи.

Різниця між поняттям інституту і організації

- **Організація** – це конкретне об'єднання людей (КНУ, Приватбанк, Київська міська рада).
- **Інститут** – це сукупність правил, норм, практик, що регулюють певну сферу (освіта, банківська система, місцеве самоврядування).

Наприклад, інститут освіти включає всі університети, школи, але також програми навчання, стандарти оцінювання, правила вступу, дипломи, академічні звання – всю систему норм та практик, що організовують передачу знань.

4.2. Структура соціального інституту

Кожен інститут має свою внутрішню будову, що включає:

Цілі та функції – для чого існує інститут. Наприклад, мета інституту освіти – передача знань і соціалізація, мета інституту сім'ї – відтворення населення та виховання дітей.

Соціальні норми та правила – формальні (закони, статuti) та неформальні (традиції, звичаї), що регулюють поведінку. Приклад: у банківській системі є закони про кредити, правила звітності, етичні норми.

Соціальні ролі – набір позицій та очікуваної поведінки. Приклад: у медицині – лікар-пацієнт, у торгівлі – продавець-покупець, у правосудді – суддя-адвокат-обвинувачений.

Система санкцій – механізми заохочення (нагороди, премії, почесні звання) та покарання (штрафи, звільнення, позбавлення прав) за дотримання чи порушення норм.

Матеріальні засоби – будівлі, обладнання, фінансові ресурси, необхідні для функціонування інституту (шкільні класи, лікарняне обладнання, банківські системи).

Ідеологія та символи – система цінностей, що легітимізує інститут, а також символи (герб держави, корпоративний бренд, професійні кодекси).

4.3. Функції соціальних інститутів.

Кожен соціальний інститут виконує специфічні функції, їх сукупність формує загальні функції. Основоположними та найбільш значущими серед них є:

- Регулятивна функція – полягає у регулюванні за допомогою норм, правил поведінки, застосуванні санкцій щодо індивідів у межах соціальних відносин та взаємодії (забезпечується виконання бажаних дій і усунення небажаної поведінки).
- Функція відтворення, безперервності суспільних відносин – завдяки їй соціальний інститут транслює досвід, цінності, норми культури з покоління в покоління; соціальні інститути є універсальним явищем і обов'язковим чинником життєдіяльності будь-якого суспільства.
- Інтегративна функція – полягає у згуртуванні прагнень, дій, відносин індивідів, що в цілому забезпечує соціальну стабільність суспільства.
- Комунікативна функція – спрямована на забезпечення зв'язків, спілкування, взаємодії між людьми завдяки організації їх спільної життєдіяльності.
- Соціалізуюча функція – проявляється в тому, що соціальні інститути мають вирішальне значення щодо формування і розвитку, засвоєння соціальних цінностей, норм та ролей, в орієнтації і реалізації соціального статусу особистості.
- Регулятивна функція реалізується в тому, що соціальні інститути в процесі функціонування забезпечують регулювання взаємодії між індивідами і соціальними спільнотами завдяки виробленню певних норм та стандартів поведінки, системи заохочень й стягнень.

Американський соціолог **Роберт Мертон** (1910-2003) додатково запропонував поділ на:

Явні функції – це очікувані, офіційно проголошені наслідки діяльності інституту. Наприклад, явні функції в освіті - передача знань, підготовка фахівців; у рекламі - інформування споживачів про товар.

Латентні функції – це приховані, неочікувані, часто неусвідомлені наслідки. Наприклад, в освіті - університет є місцем для знайомств, формування дружніх та професійних мереж, пошуку партнера для створення сім'ї; у рекламі - формування стандартів краси, зміна культурних норм, створення нових потреб.

Дисфункції – негативні наслідки діяльності інституту, які шкодять системі. Наприклад, в освіті - надмірна бюрократизація може гальмувати інновації, формалізм знижує якість навчання. Наприклад, у бізнесі - корпоративна культура, що заохочує лише короткострокові результати, може призвести до виснаження команди.

Успішний менеджер повинен вміти бачити не лише явні функції організації, а й латентні та дисфункції. Наприклад, впроваджуючи нову систему контролю, менеджер може не помітити, що вона латентно знижує довіру співробітників та мотивацію.

4.3. Основні види соціальних інститутів

Соціальні інститути є фундаментальними механізмами самоорганізації суспільного життя, які забезпечують сталість соціальних зв'язків та задоволення життєво важливих потреб. Для менеджменту та маркетингу розуміння цих інститутів є критичним, оскільки вони визначають умови функціонування ринку та поведінку споживачів. **Базові соціальні інститути:**

Назва інституту	Опис та сутність згідно з джерелами	Основні функції
Інститут сім'ї та шлюбу	Це інституціоналізована спільнота, яка складається на основі шлюбу та кровної спорідненості. Сім'я є головним осередком організації побуту, найважливішою виробничою та споживчою одиницею суспільства. Базується на взаємній моральній та правовій відповідальності батьків за виховання дітей.	Підтримка біологічної безперервності суспільства через народження дітей та передача культурної спадщини. Також виконує господарську, емоційну та функцію первинного соціального контролю.
Економічні інститути	Сукупність процесів виробництва, розподілу й обміну матеріальних благ і послуг. Охоплюють такі елементи, як власність, гроші, банки, ринки та господарські об'єднання. Економіка забезпечує адаптацію суспільства до зовнішнього середовища.	Виробництво та розподіл матеріальних благ, необхідних для життєдіяльності. Регулювання грошового обігу та організація суспільної праці.
Політичні інститути	Система організацій та норм, що регулюють владні відносини в суспільстві. Пов'язані з встановленням і підтриманням певної форми політичної влади. Головною ланкою є держава як організація публічної влади.	Забезпечення суверенітету та незалежності, проведення політики в інтересах народу, захист прав і свобод громадян. Здійснення соціального управління та контролю.
Інститути освіти та науки	Система установ (школи, університети), що забезпечують передачу знань, формування навичок та соціалізацію молодого покоління. Наука розглядається як інститут виробництва нових знань.	Передача індивідам встановлених зразків поведінки та професійна підготовка. Реалізація «соціальної селекції» та професійної соціалізації.
Релігійні інститути	Система вірувань, ритуалів та організацій, що регулює духовне життя суспільства. Виступають механізмом ціннісно-нормативної інтеграції соціальних систем. Включають церкву, деномінації та секти.	Інтегративна (солідарність), світоглядна (сенси буття), компенсаційна (психологічна розрада) та функція соціального контролю.
ЗМІ як соціальний інститут	Система організацій, що забезпечують збір, обробку та масове поширення інформації в суспільстві. Включає пресу, радіо, телебачення та Інтернет.	Інформування, формування громадської думки, соціалізація та мобілізація громадян до участі в суспільному житті.

Інституціоналізація – це тривалий процес перетворення спонтанної поведінки на впорядковану та регульовану систему ролей і норм. Для бізнесу важливо розуміти цей процес, щоб вчасно реагувати на появу нових ринкових інститутів.

5. ВЗАЄМОДІЯ ТА СОЦІАЛЬНІ ЗМІНИ В СУСПІЛЬСТВІ

5.1. Соціальна взаємодія

У повсякденному житті ми вступаємо у велику кількість взаємодій з іншими людьми, навіть не підозрюючи, не усвідомлюючи того, що їхнім результатом може бути створення різних форм об'єднань, соціальних структур і, нарешті, розгалужених мереж міжособистісних і соціальних відносин.

Соціальна взаємодія – це процес, у якому люди орієнтуються на дії один одного, обмінюються інформацією, енергією, ресурсами, впливають одне на одного.

Форми взаємодії:

- Кооперація – співпраця для досягнення спільної мети (команда працює над проектом).
- Конкуренція – суперництво за обмежені ресурси (два бренди борються за споживача).
- Конфлікт – зіткнення інтересів, що може призвести до протистояння.
- Компроміс – взаємні поступки для вирішення суперечностей.

Коли взаємодія стає регулярною та набуває певної форми, виникають соціальні відносини – стійкі, відтворювані зв'язки між індивідами, групами, інститутами. Приклади: відносини влади, економічні відносини, сімейні відносини.

Також є класифікація за двома дихотомічними групами:

Співробітництво і суперництво. Співробітництво, або кооперація, передбачає координацію одиничних зусиль учасників взаємодії для досягнення спільної мети. Атрибутами співробітництва є взаємодопомога, взаємовплив, залученість до взаємодії. Суперництво ґрунтується на конкурентних відносинах, у центрі яких прагнення отримати переваги, кращий результат порівняно з іншими учасниками взаємодії. Атрибутами суперництва є змагання, конфронтація, конфлікт як наслідок загострення конкурентних відносин.

Конструктивні і деструктивні взаємодії. Конструктивні взаємодії сприяють порозумінню, творенню нових відносин, конструктивному розв'язку професійних і особистих проблем. Їхніми атрибутами є потреба у співпраці, альтруїзм, стосунки дружби, любові, взаємодопомоги тощо. Деструктивні взаємодії ускладнюють або руйнують відносини, згубно позначаються на партнерах, створюють напруження і негативний емоційний фон між людьми. Атрибутами такої взаємодії є агресія, ворожнеча, упередження, недовіра, обман, егоїзм.

Розуміння типів взаємодії дозволяє ефективніше будувати відносини з партнерами, клієнтами, конкурентами. Наприклад, B2B-маркетинг часто базується на довгострокових відносинах кооперації, тоді як B2C – на короткострокових транзакціях.

5.2. Соціальні зміни та процеси

Соціальні зміни – це трансформації, що відбуваються впродовж певного часу в соціальних структурах, інститутах, відносинах, нормах, цінностях та поведінці людей.

Зміни можуть здійснюватися на наступних рівнях:

1. На рівні особистості й міжособистісних відносин (зміни модального типу особистості, лібералізація статевої моралі).
2. На рівні організацій і інститутів (зміна функцій і типів сім'ї, цілей освіти).
3. На рівні малих і великих соціальних груп (поява фермерів, підприємців).
4. На соціетальному і глобальному рівнях (економічний розвиток одних країн, застій і криза в інших).

Види соціальних змін залежно від типу соціальних зв'язків:

1. Структурні соціальні зміни – зміни, що стосуються структур різних соціальних утворень (зміни в структурі сім'ї, суспільства).
2. Процесуальні – зміни, що зачіпають соціальні процеси (зміни в міграційних процесах, у стратифікації суспільства).
3. Функціональні – зміни, що стосуються функцій різних соціальних систем, інститутів, організацій (зміни у функціях сім'ї, освіти, законодавчої й виконавчої влади).
4. Мотиваційні – зміни в сфері мотивацій індивідуальної й колективної діяльності (зміни мотивації студентів).

Всі ці зміни тісно пов'язані між собою: зміни одного виду з необхідністю спричиняють зміни інших видів. Також виділяють такі типи соціальних змін як:

1. Еволюційні (поступові, повільні, плавні, кількісні перетворення об'єктів) і революційні (відносно швидкі, корінні, якісні) зміни;
2. Прогресивні (рух уперед) і регресивні (відкат назад);
3. Імітаційні (копіювання існуючих форм соціального життя) і інноваційні (створення нових форм соціального життя).

У сучасній соціології виділяють наступні концепції соціальних змін:

- Теорії еволюційного розвитку суспільства (соціальний еволюціонізм).
- Теорії революційного розвитку суспільства (соціальний революціонізм).
- Циклічні теорії (теорії культурно-історичних типів).

Соціальний еволюціонізм являє собою спробу глобального осмислення історичного процесу як частини загального, нескінченно різноманітного й активного процесу еволюції космосу, сонячної системи, Землі. Одним з перших теоретиків соціального еволюціонізму був англійський соціолог **Герберт Спенсер**. У соціології Спенсера реалізована основна ідея соціального еволюціонізму 19 ст. – ідея існування історичних стадій людського суспільства, що розвиваються від простого до складного, від традиційного до раціонального, від неосвіченого до освіченого, від суспільства з ручною технологією до суспільства з машинною технологією.

Основоположниками *теорії революційного перетворення суспільства* були **К. Маркс** і **Ф. Енгельс**. Марксистська концепція суспільного розвитку базується на формаційному підході. Людство у своєму розвитку проходить п'ять суспільно-економічних формацій:

- первіснообщинну;
- рабовласницьку;
- феодальну;
- капіталістичну;
- комуністичну.

Перехід від однієї формації до іншої здійснюється на основі соціальної революції. Соціальна революція – це корінний якісний переворот у всій соціально-економічній і політичній системі суспільства. Економічною основою революції є конфлікт, що заглиблюється, між ростом продуктивних сил суспільства й застарілою, консервативною системою виробничих відносин, що проявляється в посиленні соціальних антагонізмів і загостренні класової боротьби. Першим актом соціальної революції є завоювання політичної влади.

На основі інструментів влади перемігший клас здійснює перетворення у всіх інших сферах громадського життя, таким чином, створюються передумови для формування нової системи соціально-економічних і духовних відносин. З погляду марксизму, велика й стратегічна роль революцій полягає в тому, що вони усувають перешкоди на шляху суспільного розвитку.

Поряд з теоріями, що визнають можливість прогресивного розвитку суспільства, мають місце теорії, що заперечують його. Це так звані *циклічні теорії* (Н. Данилевський, О. Шпенглер, А. Тойнбі). Циклічні теорії заперечують можливість нескінченного прогресивного розвитку, акцентують увагу на багатолінійності та багатонаправленості розвитку суспільства й культури. У рамках цих теорій виділяються певні типи культурних і соціальних систем, підкреслюється їхня своєрідність, а в деяких випадках висувається ідея замкнутості, локальності культур і цивілізацій.

5.2. Модернізація суспільства

Модернізація – це комплексний процес трансформації традиційного суспільства у сучасне, індустріальне чи постіндустріальне. Вона охоплює економіку, політику, культуру, соціальні відносини.

Основні аспекти модернізації:

Економічна модернізація – це індустріалізація, розвиток ринкової економіки, зростання продуктивності праці.

Політична модернізація – це демократизація, правова держава, розвиток громадянського суспільства.

Соціальна модернізація – це урбанізація, зростання освіченості, соціальна мобільність, формування середнього класу.

Культурна модернізація – це секуляризація (відділення релігії від держави), раціоналізація мислення, індивідуалізм, плюралізм цінностей.

Розрізняють:

- Органічна модернізація є моментом власного розвитку країни й підготовлена всім ходом попередньої еволюції. Наприклад, перехід Англії від феодалізму до капіталізму в результаті промислової революції 18 ст. Така модернізація починається не з економіки, а з культури й зміни суспільної свідомості. Капіталізм виникає як природний наслідок змін в укладі життя, традиціях, світогляді й орієнтаціях людей.
- Неорганічна модернізація являє собою відповідь на зовнішній виклик з боку більше розвинених країн. Вона являє собою спосіб «розвитку, що доганяє», що вживається урядом з метою перебороти історичну відсталість і уникнути іноземної залежності. Росія, яка у тому числі й внаслідок татаро-монгольської навали була відкинута у своєму розвитку на кілька століть назад, неодноразово намагалася наздогнати передові країни. Петровські реформи, сталінська модернізація 30-х років, перебудова 80-х і наступні економічні реформи переслідували саме цю мету.

Модернізація – не лінійний процес. Різні суспільства проходять його по-різному, із власною швидкістю та особливостями. Деякі країни можуть «перескакувати» етапи (наприклад, одразу переходити до мобільного банкінгу, минаючи етап стаціонарних банків).

5.3. Соціальні рухи як двигуни змін

Соціальні рухи – це колективні дії людей, спрямовані на підтримку або зміну існуючого соціального порядку.

Типи соціальних рухів:

- Реформістські рухи – прагнуть часткових змін у межах існуючої системи (захист прав споживачів, екологічні рухи).
- Революційні рухи – прагнуть повного перетворення суспільства (соціалістичні, національно-визвольні рухи).
- Регресивні рухи – прагнуть повернення до минулого (релігійний фундаменталізм, неолуддизм).

Для бізнесу соціальні рухи створюють нові ринки та можливості. Наприклад, екологічний рух породив попит на органічні продукти, електромобілі, альтернативну енергетику. Гендерна рівність відкрила нові сегменти споживачів.

Висновки

Суспільство постає перед нами як складна, динамічна соціальна система. Його стабільність забезпечується чіткою внутрішньою структурою – соціальними групами, спільнотами, статусами та ролями, що організують взаємодію мільйонів людей.

Для регулювання цих взаємодій у ключових сферах суспільство створює соціальні інститути – такі як економіка, політика, освіта, сім'я, релігія. Ці інститути виконують як явні (офіційні), так і латентні (приховані) функції, і розуміння цієї подвійності критично важливе для ефективного управління організаціями.

Однак цей порядок не є статичним. Постійна взаємодія всередині соціальної структури, що регулюється інститутами, породжує соціальні зміни та процеси. Суспільства еволюціонують від традиційних до індустріальних та постіндустріальних, проходячи модернізацію, яка торкається всіх сфер життя.